

РОЗДІЛ V ЖИТТЄПИСИ

*Н.О. Барабаш
(м. Дніпропетровськ)*

ЖИТТЄВИЙ ПРОЕКТ ВАСИЛЯ БІЛОЗЕРСЬКОГО: ВІД КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО БРАТСТВА ДО “ОС- НОВИ”

Василь Михайлович Білозерський (1825–1899) увійшов до української історії та культури як один із засновників Кирило-Мефодіївського товариства і видавець часопису “Основа”. На думку автора одного з небагатьох сучасних досліджень, присвячених В. Білозерському, доля цієї особи заслуговує на увагу вже тому, що вона була досить типовою для інтелігента XIX ст., який, вболіваючи за ньеньку-Україну, не був здатний на яскраві спалахи геніальності або ж на самовіддану боротьбу до останнього подиху¹. А тому виникає інтерес до механізмів соціальної спадковості й соціокультурних впливів, які відіграли важливу роль у становленні особистості В.М. Білозерського, які вплинули на формування його активної громадянської позиції.

Важливе значення для останнього мали імпресінги у дитячий та підлітковий періоди, які збігаються з часом його первинної соціалізації. Тоді основними агентами її стали в основному рідні старшого віку. Серед основних виокремлюємо наступні впливи оточення:

– враховуючи, що походження диктує імпресінги, попит, настанови, перш за все відзначимо народження Василя у небагатій дворянській родині Михайла Васильовича і Мотрони Василівни Білозерських, яка мала старшинсько-козацькі корені. В такій сім’ї діти від народження поринали у традиційно-українську атмосферу родинних відносин, яка підтримувалася переважно матір’ю. Однак і Михайло Васильович у спілкуванні із сусідами й селянами користувався малоросійським наріччям². Батьки, досить освічені для свого часу, намагалися прищеплювати дітям особливу любов до української історії та літератури. Завдяки військовій і цивільній службі Михайла Васильовича, а також його участі в дворянському самоврядуванні формувалися ідеологічні настанови дітей (необхідно звернути увагу на досить ранню втрату батька, який помер 1835 р.);

– дитячий період життя В.М. Білозерського пройшов на хуторі батьків або у Борзні, майже без відриву від родини. Початкову освіту останній здобував в домашніх умовах. Про своє подальше навчання він залишив відомості в автобіографічній замітці, де зазначав: “Семи літ віддано мене в Борзнянське повітове училище, на квартиру до вчителя Тульчинського, де пробув три роки; потім вступив до 1-ї Київської гімназії і закінчив гімназійний курс у 2-й. Шістнадцяти років перейшов до університету св. Володимира...”³;

– вплив родича М.Д. Білозерського, який надавав певну допомогу Мотроні Василівні у вихованні дітей після смерті їх батька. Він був освіченою людиною й відомим колекціонером;

– широке коло спілкування батьків, яке включало в себе переважно представників козацько-старшинських родин, причому, крім дружньо-сусідських стосунків, вони були пов’язані різними ступенями споріднення (Кочубеї, Забіли, Костенецькі, Тимковські, Силевичі, Риби, Тарновські та ін.).

Подальше становлення й розвиток поглядів, ідейних і культурних уподобань В. Білозерського дослідники пов’язують з його київсько-університетською юністю, яка припала на період, коли в умовах миколаївської Росії розгорталася українське духовне відродження. До кола його інтересів можна віднести збирання народних дум та пісень, вивчення історії східних слов’ян, про що свідчать особисті конспекти Василя, які зберігаються в іменному фонді його молодшого брата М.М. Білозерського⁴. До них він занотовував праці історичного характеру різних авторів (Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича й ін.). Згодом Василь Михайлович почне активно вивчати літературу і мови слов’ян. Твори видатного польського літератора А. Міцкевича, праці чеських філологів й істориків П.-Й. Шафарика та Я. Ганки стали його настільними книжками. У той час він стає також прихильником ідей панславізму, що згодом проявиться в складених ним програмних документах Кирило-Мефодіївського братства.

Період вторинної соціалізації відзначається В. Білозерського впливом не лише родинного оточення, а й представників нової суспільної верстви, яка постала у той період – молоді української інтелігенції. Серед цих осіб, на думку дослідників, особливо необхідно відзначити П. Куліша, М. Костомарова і Т. Шевченка.

Завдяки дружбі з П. Кулішем Василь Михайлович познайомився з М. Гулаком, В. Юзефовичем, О. Навроцьким та іншими представниками українофільської інтелігенції, які на початку 40-х рр. XIX ст. створили літературний гурток “Київська молода”⁵. Організаторами й активними його діячами були ректор Київського університету М. Максимович і

П. Куліш. Згодом до нього ввійшли М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський та ін. Основну увагу члени гуртка приділяли заходам, спрямованим на розвиток української мови і літератури, зближення культур слов'янських народів.

Великою подією в житті В. Білозерського було знайомство з Т. Шевченком у 1844 р., з яким його звів П. Куліш під час контрактного ярмарку в Києві. З цієї зустрічі розпочалася дружба між Тарасом Григоровичем та Василем Михайловичем, яка тривала до смерті Шевченка. В. Білозерський зазнав впливу поезії останнього (“Кобзаря”, поеми “Гайдамаки” й інших творів), в яких поет висловлював радикальні ідеї та виступав за визволення слов'янських народів, ліквідацію кріпацтва, відродження української державності.

Друзі й знайомі, М. Гулак, О. Маркович та інші відзначали у Василя Михайловича як особливі риси характеру моральну чистоту і деяку запальність у судженнях. Після переїзду П. Куліша до Петербурга його місце в житті В. Білозерського зайняв М. Костомаров, знайомство з яким відбулося ще у 1845 р. В той час виникла ідея скоординувати зусилля української інтелігенції, щоб внести теоретичні й організаційні засади у процес пробудження самосвідомості народу.

Кирило-Мефодіївське братство, статутна назва якого “Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія”, виникло в Києві на початку січня 1846 р. й діяло до кінця березня 1847 р. Організаторами товариства стали М. Костомаров, М. Гулак та В. Білозерський. Також до складу товариства ввійшли вчителі П. Куліш і Д. Пильчиков, поміщик М. Савич, поет та художник Т. Шевченко, студенти Київського університету О. Навроцький, І. Посяда, Г. Андрузький, О. Маркович й О. Тулуб. Упродовж 1846 р. Василь Михайлович брав участь у створенні статуту Кирило-Мефодіївського товариства (КМТ), написав до нього розгорнуту “Записку” – пояснення, в якому змалював тяжке становище слов'янських народів, зокрема українського, розробив зокрема проект про створення у краї ремісничих шкіл для юнаків козацького стану. Ці праці дають можливість скласти уявлення про погляди В. Білозерського.

Відомо, що до нині дні нез'ясованим залишається питання про автора статуту кирило-мефодіївців. Ця проблема постала вже в період слідства у зв'язку із заявою М. Гулака про те, що він є його автором. Однак Василь Михайлович та Микола Костомаров, відстоювали авторство першого.

“Статут Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія” містив дві частини: “головні ідеї” й “головні правила”. В першій частині було викладено шість основних положень, у другій – одинадцять правил братства.

В. Білозерським було складено докладну установчу записку, в якій пояснювалися ідеї статуту стосовно майбутньої долі слов'янського світу та безпосередньо українського народу. Перше видання повного тексту даного документа було здійснено М. Грушевським. Інтерес до його розуміння проявляють також сучасні історики, які займаються вивченням діяльності КМТ. На їх думку, "Записку" можна умовно поділити на дві частини: 1) історіографічна частина; 2) тактика дій членів Кирило-Мефодіївського товариства⁶. Однак щодо першої частини статуту, то до неї доречніше застосувати термін "історіософська". У ній чітко виражено християнське розуміння історії, що відчувається з перших рядків записки. Однак автор останньої зазначив, що за вісімнадцять років так і не вдалося досягти істини, народи продовжують пригноблювати один одного. Підкреслюючи історичну відокремленість слов'янських народів, Василь Михайлович звернув увагу на запізненість їхнього розвитку. Однак В. Білозерський вважав її позитивним фактом, оскільки нерозтрачена енергія слов'ян може стати запорукою їхнього успіху (як приклад, перемога у війні 1812 р.). Важливе місце в слов'янському світі належить Україні, що потерпає від панування Російської імперії. Однак саме вона, народ якої зберігає козацьке прагнення до свободи й стійку віру у Христа, повинна відіграти особливу роль в історії. Розуміючи неможливість самостійного існування української держави у тогочасному світі, автор документа вказує на єдиний спосіб повернення народних прав – "поєднання слов'янських племен в одну сім'ю під покровительством закону, любові і свободи кожного"⁷.

Відповідно до вищезазначеного визначалися й тактичні дії кирило-мефодіївців. Відкидаючи насильницькі методи, автор головними засобами боротьби визначає освіту та пропаганду ідей єдності слов'ян. У документі також зосереджено увагу на організаційних засадах: збереження таємниці існування товариства, проведення хоча б раз на рік його установчого з'їзду "для взаємних порад і звіту про свою діяльність"⁸. Юний Василь в останніх рядках "Записки" проголосив завдання України: "Жоден з слов'янських народів не може так прагнути до самобутності і підбурювати інших братів, як ми, українці".

Активність членів Кирило-Мефодіївського товариства досягла свого піку наприкінці весни 1846 р. У той час М. Костомаров виїхав на лікування до Одеси, а В. Білозерський вдало склав іспити й одержав звання кандидата словесних наук. Його було призначено на посаду вчителя в Петровський кадетський корпус у Полтаві⁹ (викладач історії та географії). Учителював він лише одну зиму (1846–1847). З Полтави Василь Михайлович вів активне листування з П. Кулішем, О. Марковичем, М. Гулаком, О. Навроцьким й іншими однодумцями, писав наукову

працю з історії слов'янських літератур. В. Білозерський використовував будь-яку можливість для розповсюдження українофільських ідей у Полтаві, бував на вечорах у салоні доньки поета Капніста, де збиралася передова полтавська інтелігенція, читалися вірші Т. Шевченка, уривки з творів П. Куліша.

За короткий час Василем Михайловичем було розроблено програму створення в Полтаві школи для хлопчиків козацького стану та для дітей вільних землеробів. Цей документ складено у формі чернетки офіційної заяви, яку кирило-мефодіївці мали намір подати до палати державних маєтків з тим, щоб царські урядові установи в Україні звернули увагу на розвиток народної освіти. У заяві йшлося про “благодійну мету уряду” – поступове введення в побут “нищого класу народу” (селян) освіти, корисної у його “домашньому і сільському житті”, визначалися умови, при яких така школа могла принести користь¹⁰. Проект заснування сільської школи був підтриманий також іншими кирило-мефодіївцями. Але ці задуми не були втілені в життя.

Таким чином, погоджуючись з думкою Ю. Левенця, у світогляді В. Білозерського визначаємо три “кити”: християнська мораль, панславізм та месіанство України, відстоювання ідеї республіканського розвитку останньої. Ці світоглядні орієнтири пронизують документи товариства, до створення яких був причетний і Василь Михайлович¹¹.

На початку січня 1847 р. В. Білозерський написав заяву з проханням звільнити його через сімейні обставини з посади вчителя в кадетському корпусі й повернувся до Києва. 24 січня того ж року Василь Михайлович був присутній на весіллі своєї рідної сестри та П. Куліша. В. Білозерський разом з ними готувався до подорожі за кордон. До них мав приєднатися і Т. Шевченко. У щоденнику від 18 лютого 1847 р. П. Куліш записав про Василя Михайловича: “Несносно иметь дело с людьми, не знающими никакой регулярности в жизни. Пустяки кажутся им важными делами, они путаются, валандаются, и только медленный ход обстоятельств оканчивает их дела... Жаль мне, что спутник мой, брат моей жены, такое вялое создание. Что мне стоит четверти часа, на то ему давай полсутка, да и то еще напутает и двадцать раз раздосадует. Он будет затруднять меня во многом. Это предвижу. Что всего несноснее в нем, так это то, что он всегда кажется себе правым. Изволь подействовать на такого человека”¹². На думку В. Петрова, в цьому описі, як у зерні, зосереджені всі майбутні непорозуміння між П. Кулішем та В. Білозерським¹³.

4 березня 1847 р. П. Куліш, його дружина Олександра і Василь Михайлович прибули до Варшави. Вони зупинилися у брата останніх Помпея. П. Куліш і В. Білозерський встановили зв'язки з ученими-славістами П. Дубровським, С. Лінде, В. Мацейовським й ін.

Одинадцятого квітня того ж року Василя Михайловича було заарештовано разом з Кулішем у Варшаві. В супроводі жандармів їх відправили до Петербурга.

18 квітня 1847 р. В. Білозерського доставили у Третє відділення його імператорської величності канцелярії. Після відповідних формальностей останнього було відправлено до Петропавлівської фортеці. На першому ж допиті, 24 квітня 1847 р., Василь Михайлович досить відверто розповів про Кирило-Мефодівське товариство. Але він намагався обмежити чисельність його членів трьома особами (Гулак, Костомаров, Білозерський), благав не карати невинних Шевченка та Куліша, твердив, що після його від'їзду до Полтави, а Костомарова до Одеси товариство припинило свою діяльність. Поведінка Василя Михайловича жандармам сподобалася. О. Орлов зазначав: “Особливо Білозерський заслуговує на довіру, оскільки він виказав стільки благородства і відвертості, що без сумніву не приховав би, якщо в їх прагненнях мали б місце революційні ідеї”¹⁴. Слідство за цією справою тривало недовго: з 18 березня по 30 травня 1847 р. Вирок було оголошено 26 травня. Ознайомившись з його проектом, навпроти прізвища Василя Михайловича Микола І власноручно написав: “За відвертість прямо на службу в Олонецьку губернію під нагляд”¹⁵.

На початку червня В. Білозерський прибув до місця заслання у Петрозаводськ, де за ним було встановлено таємний нагляд. Жандарми двічі на рік повідомляли в Третє відділення про його поведінку на засланні. Цей період життя Василя Михайловича характеризується досить упевненим його просуванням по сходинках чиновницької кар'єри: від молодшого помічника в губернській канцелярії до титулярного радника на початку 1850-х років, а у лютому 1853 р. він був представлений навіть до нагороди¹⁶. Жандарми характеризували його як людину лагідну, люб'язну, релігійну, покірну. Із самого початку заслання В. Білозерський був прийнятий до світсько-інтелігентського кола Петрозаводська. Цивільний губернатор Х. Повало-Швейковський запропонував останньому оселитися в його будинку. Він встановив товариські стосунки з представниками місцевої інтелігенції. Але на всі його звертання до О. Орлова з проханням дозволити переїхати до Петербурга він отримував негативну відповідь. Звертався Василь Михайлович також до давніх знайомих родини – князя О. Кочубея й графа С. Потьомкіна. Писали листи з проханням про помилування його мати та сестра О. Білозерська-Куліш. Однак внаслідок особистого конфлікту з новим губернатором Писаревим, а також у зв'язку з підтримкою колишнього кирило-мефодіївця Г. Андрузького, в якого жандармами було вилучено написану ним “Конституцію республіки”, лише навесні 1856 р., після дев'яти

років заслання, Василю Михайловичу дозволили переїхати до Петербурга. За поданням місцевого військового генерал-губернатора П. Ігнатова, у березні 1856 р. В. Білозерського було призначено радником першого департаменту Петербурзької управи благочиння. 13 квітня 1856 р. з нього зняли таємний нагляд. Перед поверненням до столиці він одружився з Надією Олександрівною Ген.

Переїзд до Петербурга знаменував для Василя Михайловича повернення до активного суспільно-політичного життя в колі однодумців. Кінець 50-х рр. XIX ст. був етапом вступу українського національного руху у стадію більш організовану і політично структуровану. Це пов'язане з формуванням суспільно-політичної думки з народницькою ідеологією. Своєрідним джерелом, яке породжувало останню й було її певною організаційною структурою, стали громади. Перша така українська організація була створена в Петербурзі. Серед невеликої кількості праць, присвячених їй організації, вирізняються ґрунтовністю розвідки вченого з діаспори М. Антоновича. Заснування Петербурзької громади він датує другою половиною 1858 р.¹⁷ Хронологічні рамки її діяльності дослідник визначає від 1858 р. до 1917 р., найбільш продуктивний період функціонування організації датується 1859–1863 рр.¹⁸ Фундаторами громади він визначає колишніх кирило-мефодіївських братчиків (М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка і В. Білозерського), наголошуючи, що вона стала черговим кроком уперед після КМТ. Однак між цими організаціями існувала певна різниця. По-перше, її учасники пробували здійснити на практиці те, що у середині 1840-х рр. можна було лише теоретично обговорювати¹⁹. По-друге, в Петербурзі організація об'єднувала більше членів, ніж КМТ. По-третє, відгомін їхньої праці та впливи були значно глибші й ширші²⁰. До громади, крім українців, належали також чужинці – “москалі, ляхи, жиди і інші”²¹. Крім загальних її члени проводили збори “вузького кола”, на яких збиралося “ядро” організації: крім вищезазначених колишніх кирило-мефодіївців, Каменецький, Недоборовський, Симонов-Номис та ін.

Регулярні збори громадівців відбувалися в квартирах Ф. Черненка, О. Менциця, П. Куліша, З. Недоборовського, М. Костомарова, В. Білозерського й ін. Про них на початку 1860-х рр. у своєму помешканні згадувала дружина Василя Михайловича Надія Олександрівна: “На наши понедельники обыкновенно собиралось от пятидесяти до шестидесяти человек: малороссы, поляки, русские, ... являлись ученые, профессора университета, офицеры генерального штаба (в числе которых был и Драгомиров), бывали и литературные знаменитости, и просто образованные люди. Кроме шумевших Кулиша, Костомарова и Шевченко, в числе посетителей находились: Тургенев, П. Анненков, Кавелин, изредка

Пыпин, Лихачевы, братья Жемчужниковы, поэты Полонский, Чернышевский, Делянов (будущий министр). При этом всегда много было молодежи, особенно студентов (преимущественно товарищи и знакомые моего брата К.А. Гена, студенты Петербургского университета, который тогда жил в нашем доме)”²².

Аналізуючи роботу громадівців, М. Антонович найголовнішою діяльністю праці визначає видавничу діяльність останніх. Найбільшими досягненнями їх в цьому напрямі були на часопис “Основа” (В. Білозерський став редактором його) і видавничу діяльність П. Куліша, який у власній друкарні за підтримки громади публікував “метелики” – маленькі книжечки з творами українських письменників²³.

Створення друкованого органу було необхідне для консолідації вітчизняної інтелігенції. Фундаторами журналу “Основа” виступили Василь Гарновський та Григорій Галаган. У його підготовці активну участь взяли М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, О. Кістяківський.

Часопис був першим українським літературно-мистецьким і публіцистично-історичним щомісячником, який виходив із січня 1861 р. по жовтень 1862 р. Світ побачили 22 номери журналу. Дволітню діяльність його можна поділити на чотири основні періоди: становлення (січень – липень 1861 р.), піднесення (серпень 1861 р. – січень 1862 р.), внутрішньої інерції (лютий – квітень 1862 р.), занепаду (травень – жовтень 1862 р.)²⁴.

В “Основі” Василю Михайловичу належало кілька редакційних статей та заміток. Він вів один з важливих відділів журналу – “Южнорусская современная летопись”. Особисто В. Білозерський виступав на ліберальних засадах. Дуже обережний у політичних питаннях, Василь Михайлович був переконаний у тому, що часопис лише в тому разі зможе існувати, якщо об’єднає навколо себе всіх українців, зокрема й поміщиків.

Весь час функціонування журналу супроводжували систематичні суперечки між В.М. Білозерським і П.О. Кулішем та між П.О. Кулішем і М.І. Костомаровим. Конфлікт між Василем Михайловичем та Пантелеймоном Олександровичем М.І. Костомаров у листі до Д.Л. Мордовцева характеризував так: “Ще минулого року вони не ладнали. Тепер уже не бувають один в одного, і Куліш бере участь в “Основі” й лає її, Білозерський лає Куліша і вміщує його твори в “Основі”. Дуже помагають їхній неприхильності сімейні стосунки, бо Куліш розлучився зі своєю дружиною Білозерською”²⁵. Але “Основа” загинула не лише через особисті непорозуміння її фундаторів. Спочатку останні, а пізніше дослідники намагалися визначити причини, які призвели до закриття часопису. Редактор журналу В. Білозерський визначав наступні причини: невідповідність “духу часу” та непорозуміння з П.О. Валуєвим²⁶. Однак

М. Шугуров вважав основною причиною закриття видання недбале керівництво ним з боку редактора. Показовими для оцінки діяльності Василя Михайловича є свідчення найближчих соратників. Так, Марко Вовчок у листі до свого чоловіка О. Марковича писала: “Кого не побачу, усі лають “Основу” – той писав, другий прохав, третій благав, четвертий ошукався – ані однісінькому не одвічено. І вже як-як-як Білозерського не взивають – коли б розказати тобі, ані він сам себе, ані його знайомі не пізнали б його”²⁷. Показовим є навіть те, що незадоволення керівництву журналу виказували не окремі громадяни, а й навіть цілі групи їх²⁸.

Досить негативну оцінку як редактору надав Василю Михайловичу його особистий знайомий, секретар редакції “Основи” О. Кістяківський. Він вважав, що в особі В. Білозерського як діяча “выражает себя дворянская кровь, которая привыкла к кейфированию и ничегонеделанию, с одной стороны, которая, с другой, – образовалась при постоянном обычае думать, мыслить и рассуждать”. О. Кістяківський називає Василя Михайловича “лентяем”, з яким “переписка немислима. На письма он не отвечает – и это по безлаберности”²⁹. В одному з листів до М. Костомарова у квітні 1864 р. О. Кістяківський звертає його увагу на неакуратність редакції стосовно передплатників: “С самого приезда в Киев я прошу Василия Михайловича [Белозерского] выслать в Киев экземпляров 50 “Основи” за оба года. В[асилий] М[ихайлович] обещает, но не высылает. Он должен непременно выслать, потому что многие до сих пор не получили всех даже вышедших книжек; другие желают купить, но боятся рисковать деньгами; вообще запрос и долговой, и денежный на “Основу” значительный”³⁰. В 1873 р. П. Куліш у листі до І. Пулюя зазначав: “Василь Білозерський вельми непорядно видавав свій журнал. Як не виїхав ще з столиці, то з навалених куп висмикував то одну, то другу книжку, а назад не клав; і хто хотів, усяк “Основу” його розкидав по його господі або заносив деінде. Як же виїхав, то книжками своїми завалив якусь комірчину так, що відобрати цілий примірник окремо не можна”³¹. Однак у цьому ж листі Пантелеймон Олександрович зазначав: “... Василь Білозерський и по розуму, и по серцю – чоловік вельми хороший, один з немногих на світі; а яка з його користь?”

Думку про те, що часопис загинув через недбале керівництво ним з боку редактора підтримували С. Єфремов³², М. Зеров³³ та М. Драгоманов, який зазначав, що “Основа” замовчала не від того, що її задушила адміністрація, а через безладдя в редакції³⁴. Однак останній також наголошував на тому, що “культурний шар” України майже не цікавився українознавчими справами. І.Я. Франко у праці “Южнорусская литература” вказав на дві причини занепаду журналу: суперечливість

особистості П.О. Куліша і “слабохарактерність” лідерів українофільства, а також незадовільну розробку його ідей³⁵. Д. Дорошенко причиною занепаду часопису також вважав не лише об’єктивні, а й суб’єктивні фактори, а саме – погіршення відносин між П.О. Кулішем та В.М. Білозерським у зв’язку з боротьбою за лідерство в редакції³⁶. Досить схожу оцінку того, що сталося з “Основою”, де провідну роль намагався захопити П. Куліш, надавав дослідник його творчості Б. Грінченко. Він визначав в одній із праць, присвячених Пантелеймону Олександровичу, що “якби не Куліш з його надзвичайною працьовитістю, то певна річ не проіснувала б “Основа” й ті два роки, які істніла. Книга за книгою журналу сповнює Куліш своїми працями, підписуючись і своїм прозвищем, і всякими псевдонімами”. Однак при цьому він також звертав увагу на непорозуміння та конфлікти між петербурзьким українством³⁷.

І все таки досить значна кількість дослідників дотримувалася думки, що видання припинило виходити у світ передусім через неможливість створити єдину політичну платформу для всього українського суспільства.

Сучасні науковці, які займалися вивченням закриття часопису, зазначали, що повно розкрити справжні причини його занепаду навряд чи можливо без ознайомлення з архівом “Основи”. Зникнення останнього безпосередньо пов’язують з обшуком, який був проведений у Санкт-Петербурзі в помешканні В. Білозерського та О. Кістяківського (секретар редакції “Основи”, проживав разом з Василем Михайловичем). М. Бернштейн датує цей обшук початком 1863р.³⁸, покликаючись на неопублікований лист В. Білозерського до П. Анненкова. Але є незаперечні підстави твердити про помилковість запропонованої хронологічної локалізації цього обшуку³⁹. Він не мав відношення до припинення видання журналу, оскільки був проведений після арешту у Чернігові в липні 1863 р. Олександра Білозерського (молодший брат Василя Михайловича) за підозрою у його причетності до нелегальної організації “Земля і воля”. М. Сиваченко робить припущення, що три ящики книг та паперів, які були вилучені під час обшуку, якраз і становили архів редакції часопису “Основа”⁴⁰.

Зважаючи на те, що О. Кістяківському папери, вилучені у нього під час обшуку в 1863 р., були згодом повернуті⁴¹, можна припустити, що й Василь Михайлович одержав від жандармів забрані у нього матеріали.

Після 1862 р. В. Білозерський переїхав до Варшави, де обійняв посаду директора канцелярії Установчого комітету по селянських справах. Однак він був звільнений з цієї посади в зв’язку з тим, що безвідповідально ставився до служби. Показовою є оцінка Василя Михайловича у той період з боку його давнього знайомого О. Кістяківського: “Во многих отношениях

Белозерский – человек очень интересный и достойный внимания. Не скажу замечательный: это было бы много сказано. Его достоинства значительны, но и его недостатки велики. В высшей степени мягкая натура, замечательная обходительность и выдержка, неизменность своим убеждениям и готовность, где возможно, их проповедовать, твердая и неиссякаемая любовь к своей Украине, преданность прогрессивным идеям, ненависть к духу рабства и парабощения и любовь к свободным учреждениям – вот его достоинства, вот его заслуги... Но наряду с такими значительными достоинствами и ценными качествами у него уживаются весьма крупные недостатки и даже пороки. Он вообще в своей жизни – домашней, супружеской, служебной, экономической – очень безалабарен... К тому же, говорят, он предан одному из мерзких пороков – картежничеству...”⁴². Однак, на думку О. Кістяківського, Василь Михайлович зміг би реалізувати себе повною мірою як публіцист, якби “природа не отказала ему в одном: в способности, в охоте и страсти к работе”⁴³.

Певний час після цього він не мав роботи і навіть почав бідувати. У той період погіршуються його відносини з дружиною Н. Білозерською-Ген, що стає причиною їх розлучення в 1867 р. Лише під час проведення судової реформи у Царстві Польському він отримав місце члена Варшавської судової палати⁴⁴.

Коли Василь Михайлович остаточно вийшов у відставку й переїхав до Петербурга, невідомо. Однак, спираючись на епістолярію його дітей від другого шлюбу, достеменно відомо, що в 1880-1890-х рр він проживав у столиці. В зв'язку з нестабільним матеріальним становищем та серйозною хворобою найменшої сестри Ганни його діти від другого шлюбу не мали змоги доглядати В.М. Білозерського. Тому було прийнято рішення у 1898 р. про перевезення його до О.М. Куліш на хутір Мотронівка: “Дорогая тетя! Завтра я с татой едем в Харьков, где, отдохнув несколько дней едем к Вам... Я очень рада, что Тата решил ехать к Вам”⁴⁵.

20 лютого (3 березня) 1899 р. закінчилося життя Василя Михайловича. Він був похований на родинному хуторі Мотронівка, поблизу могили П. Куліша.

При оцінюванні суспільної та політичної діяльності В. Білозерського вважаємо за необхідне врахувати акцентуацію його характеру та індивідуальні особливості темпераменту. Зважаючи на визначені імпресінги й наведені характеристики Василя Михайловича у різні періоди його життя, по-перше, визначаємо як емотивну особистість⁴⁶; по-друге – звертаємо увагу на те, що в дитинстві завдяки родинному вихованню у В. Білозерського були вироблені педантичність, дисциплінованість і внутрішня структурованість. Однак підвищена емотивність Василя Михайловича дозволяла більш сильним особистостям впливати на

формування його життєвої позиції. Серед таких сильних осіб, які вплинули на становлення останньої, особливо відзначимо Т. Шевченка й П. Куліша. Якщо Тарас Шевченко був дистимічною людиною, доповнював та поглиблював емотивність Василя Михайловича, то наполеглива “агресія” Пантелеймона Куліша з творчої сторони стимулювали діяльність останнього, а з іншого боку, почала руйнувати структуру його особистості, що призвело до внутрішнього конфлікту. Розрядити його, що поглибився під час редагування “Основи”, В. Білозерський намагався за рахунок пристрасті до гри в карти і розриву з першою дружиною.

Підтримуючи думку італійського онтопсихолога Антоніо Менегетті про те, що основним принципом життєдіяльності є принцип пульсації⁴⁷, можна виділити періоди “спаду та піднесення” суспільної й громадсько-політичної активності Василя Михайловича: періоди “піднесення” припадають на київсько-університетську юність (осягнення літератури та історії слов’янських народів й участь у КМТ) і петербурзький період (діяльність у громаді, редагування “Основи”); періоди “спаду” – заслання в Петрозаводськ та життя після 1862 р. Привертає увагу те, що періоди “піднесення” збігаються зі спілкуванням і взаємодією з М. Костомаровим, П. Кулішем та Т. Шевченком. Якщо перший період “піднесення” був штучно перерваний (арешт, заслання), то другий був перерваний як під тиском зовнішніх чинників, так і особистих вад В. Білозерського. Вважаємо за необхідне наголосити на тому, що Василь Михайлович, маючи гарні літературні здібності, певний організаційний таланти не зміг їх розвинути повною мірою у зв’язку з відсутністю в нього здатності й готовності максимально самостійно мобілізувати власні сили, а також достатньої для продуктивної творчості цілеспрямованості без зовнішньої стимуляції. Але свою “історичну роль” В. Білозерський виконав, оскільки його ідеї були реалізовані наступними поколіннями українців.

¹ Левенець Ю. Василь Білозерський // УІЖ. – 1994. – № 2-3. – С. 84.

² Шенрок В. П. А. Кулиш. Биографический очерк // Киевская старина. – 1901. – Кн. 1-10.

³ Жур П.В. Шевченківський Київ. – К., 1991. – С. 46.

⁴ Заметки о Малорусской истории, литературе и музыке (1843-1846). – Институт мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського (далі – ІМФЕ). – Ф. 3-7. – Одзб. 566. – 19 арк.

- ⁵ Гончарук П. Засівач доброго, розумного, світлого (до 180-річчя від дня народження кириломефодіївця, вченого-енциклопедиста М.І. Гулака) // Київська старовина. – 2003. – №2. – С. 115.
- ⁶ Левенець Ю. Василь Білозерський // УІЖ. – 1994. – № 2-3. – С. 86-88. Сергієнко Г.Я. Кирило-Мефодіївське товариство: утвердження ідеї національного відродження України в слов'янському світі // УІЖ. – 1996. – №1. – С.18-19.
- ⁷ З ідеології Кирило-Мефодіївців. Записка Василя Білозерського // Україна. – 1914. – №1. – С. 79-81.
- ⁸ Там само. – С. 80.
- ⁹ Петров В. Шевченко, Куліш, Білозерський В. – їх перші стрічі // Україна. – 1925. – Кн.1/2. – С. 46.
- ¹⁰ Кирило-Мефодіївське товариство. У 3-х томах.. – К., 1990. – Т.1. – С. 432.
- ¹¹ Левенець Ю. Василь Білозерський // УІЖ. – 1994. – № 2-3. – С. 87.
- ¹² Петров В. Шевченко, Куліш, Білозерський В. – їх перші стрічі // Україна. – 1925. – Кн.1/2. – С. 46.
- ¹³ Там само. – С. 42-50.
- ¹⁴ Кирило-Мефодіївське товариство. У 3-х томах.. – К., 1990. – Т.1. – С. 349.
- ¹⁵ Там само. – С. 537.
- ¹⁶ Левенець Ю. Василь Білозерський // УІЖ. – 1994. – № 2-3. – С. 91.
- ¹⁷ Антонович М. З історії громад на рубежі 1850-1860-х // Київська старовина. – 1998. – №2. – С. 35.
- ¹⁸ Там само. – С. 40.
- ¹⁹ Там само. – С. 33.
- ²⁰ Там само. – С. 38.
- ²¹ Там само. – С. 39.
- ²² Белозерская Надежда Александровна, урожденная Ген (Автобиография) // Исторический вестник. – 1913. – Т.132. – №6. – С. 927.
- ²³ Антонович М. З історії громад на рубежі 1850-1860-х // Київська старовина. – 1998. – №2. – С. 41.
- ²⁴ Айтов С.Ш. Українська історіографія та журнал «Основа» в контексті культурно-національного відродження України. – Рукопис. Дисертація на здобуття наук. ступеня к.і.н. – ДНУ, 2001. – 18 с.
- ²⁵ Шокало О. “Благословен день нашого знайомства...” Есея про любов / Пулюй – Куліш. Подвижники нації / За заг. ред. проф. В. Шендеровського. – К., 1997. – С. 40.
- ²⁶ Шугуров Н. У могил П.А.Кулиша и В.М.Белозерского // Киевская старина. – 1899. – №9. – С. 73-74.
- ²⁷ Марко Вовчок. Лист до О.В. Марковича (травень 1862) // Марко Вовчок. Твори в шести томах. – Т.6. – К., 1956. – С. 416.
- ²⁸ Дудко В. Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Дмитра Пальчикова до Василя Білозерського // Київська старовина. – 1998. – №2. – С.156-178.
- ²⁹ Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874-1885). У двох томах. – К., 1994. – Т.1. – С. 465.

-
- 30 Дудко В. Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Дмитра Пальчикова до Василя Белозерського // Київська старовина. – 1998. – №2. – С. 158.
- 31 Листи П.О.Куліша до Івана Пулюя 1870-1886 рр. // Публ. К. Студинського // П.О.Куліш: матеріали і розвідки. – Львів, 1930. – Ч.2.
- 32 Єфремов С. Історія українського письменства. – В 2-х т. – К.-Ляйпціг, 1919. – С. 328.
- 33 Зеров М.К. Твори в 2-х томах. – Т.2. Історико-літературні та літературознавчі праці. – К., 1990. – С. 213-214.
- 34 Драгоманов М.П. Література російська, великоруська, українська і галицька // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. У 2-х томах. – Т.1. – К., 1970. – С. 113.
- 35 Франко И. Южнорусская литература / Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – СПб., 1904. – Т.41. – С. 133-134.
- 36 Дорошенко Д. Пантелеймон Кулиш. – Лейпциг, 1928.
- 37 Гринченко Б. Передмова / Дубове листя. Альманах на згадку про П.О. Куліша. – К., 1903. – С. 20. Гринченко Б. П.А. Кулиш. Биографический очерк. – Чернигов, 1899.
- 38 Бернштейн М. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-60-х років XIX ст. – К., 1959. – С. 196.
- 39 Дудко В. Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Дмитра Пальчикова до Василя Белозерського // Київська старовина. – 1998. – №2. – С. 16.
- 40 Сиваченко М.Є. Літературознавчі та фольклористичні розвідки. – К., 1974. – С. 229-233.
- 41 Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874-1885). У двох томах. – К., 1994. Т.1 – С. 626-627.
- 42 Там само. – С.464-465.
- 43 Там само. – С. 465.
- 44 Там само.
- 45 Лист Марії Азанчевської до О.М. Куліш від 18.06.1898 р. – Чернігівський літературно-меморіальний музей ім. М. Коцюбинського. – А-3258. – арк.1.
- 46 Леонгард К. Акцентуированные личности. – К., 1981. – С. 133-138.
- 47 Менегетти А. Введение в онтопсихологию // Константы. – 1993. – Т.1. – С. 77-84; 1994. – Т1. – № 2. – С. 97-121.